

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІЛЬСЬКОЇ ТА МІСЬКОЇ СПІЛЬНОТ

У статті розкриваються теоретичні засади вивчення соціальних спільнот. Особлива увага приділяється дослідженню територіальних громад. Автор дає визначення сільській і міській спільнотам, визначає їхні структурно-функціональні та психологічні особливості, а також здійснює порівняльний аналіз соціально-психологічних особливостей цих громад. Обґрунтовується зумовленість психологічних особливостей самої спільноти та її представників структурно-функціональними особливостями власне спільноти.

Ключові слова: *спільнота, сільська спільнота, міська спільнота.*

Проблема. Аналіз наукової літератури показує, що переважна більшість досліджень сільського та міського соціуму має соціально-економічний характер, тоді як власне психологічних досліджень цих спільнот майже немає. Були спроби розробити соціально-психологічний портрет міста (Т. В. Семенова, О. О. Фільц, Б. Д. Паригін, В. В. Новіков, І. П. Волков), визначити місце людини в міському просторі (Т. М. Дрідзе). Однак загалом проблема функціонування сільської і міської спільнот, їхні психологічні особливості, а також процеси входження людини в ці спільноти та взаємодії в них залишаються невивченими. Відкритим також є питання, яким чином психологічні особливості особи визначаються її належністю до певної спільноти.

У цій статті ми ставимо за **мету** проаналізувати проблему детермінації психологічних особливостей самої

спільноти та її представників структурно-функціональними особливостями власне спільноти.

Особистість живе в суспільстві, і неможливо уявити її поза соціальним контекстом. Вона від самого початку соціально детермінована, її поведінка конструюється і регулюється в соціумі. У той час, коли виникає особистість, виникає і її особистий психологічний простір – простір її соціальних взаємин. Л. С. Виготський визначав роль впливу середовища на розвиток особистості таким чином: «...особистість стає для себе тим, що вона є в собі, через те, що вона являє собою для інших. Це і є процес становлення особистості...» [3, с. 144–145].

Очевидно, що входження особи в суспільство та їх взаємодія відбувається через менші соціальні утворення – спільноти, які безпосередньо пов'язані з повсякденним життям людини. Суспільство постає щодо спільнот чимось загальним, більшим, що включає в себе різні спільноти. Тож коректніше буде сказати, що людина перш за все живе у спільнотах, а потім уже – в суспільстві. Це можуть бути і сім'я, і друзі, навчальний чи трудовий колектив, спільноти територіального, етнічного чи релігійного характеру. Саме членство в спільнотах зумовлює появу певних уявлень індивіда про суспільство, визначає нормативність та адекватність людської поведінки.

Соціальна спільнота є свого роду перехідною ланкою, що поєднує особистість та суспільство, забезпечує їх взаємодію. Вивчення та знання особливостей цього явища (тобто спільноти, в якій функціонує людина) дає можливість, з одного боку, конкретизувати суспільство, яке в повсякденному житті людини постає досить часто як абстрактне утворення, з іншого – виявити можливості власного залучення до різноманітної діяльності через соціальні спільноти та участь у них.

У сучасній науковій літературі можна виділити декілька точок зору на дослідження соціальної спільноти у

вітчизняній та зарубіжній науці: системний, мікро/макросоціологічний, структурний, психологічний, поведінковий, просторовий, комунікативний, діяльнісний. Запропоновані підходи дозволяють певним чином систематизувати різні точки зору на соціальну спільноту. Проте жоден з них не є повним та достатнім у трактуванні цього різнопланового поняття. Вважаємо, що ці підходи взаємодоповнюють один одного, не вступаючи в конкуренцію. А отже, лише дослідник може визначити пріоритетний підхід чи підходи для свого дослідження, виходячи з конкретних потреб та мети дослідження, а також певних особливостей самої спільноти, яка вивчається. Доцільним вважаємо використання декількох підходів одночасно з метою створення більш повного та чіткого уявлення про особливості тієї чи іншої спільноти.

Проблематика утворення та функціонування спільнот, об'єднання людей в їх структурі розглядалася різними авторами [1; 7; 10], починаючи з Ф. Тьоніса, який вперше звернув увагу на співвіднесення понять «спільнота» та «суспільство». Автор стверджував, що «скрізь, де люди органічно пов'язані між собою своєю волею та взаємною згодою, має місце спільнота того чи іншого виду». Він розглядав спільноти як певні соціально-територіальні утворення [10, с. 6].

У найширшому розумінні слово «спільнота» позначає групу або групи громадян, які мають щось спільне. Виділяють територіальні (географічні) спільноти сусідів чи громадян держави та споріднені спільноти (групи за інтересами), які поділяють одну культуру. З психологічної точки зору спільнота є суб'єктивно значущим утворенням для особи, що визначає спосіб її мислення, стиль поведінки та ієрархію цінностей.

Розглядати спільноти як суттєвий чинник перетворень можна в декількох аспектах: як носій потреб та реальний автор соціального замовлення; як культура, що

визначає цінності індивіда й самовідтворюється через його вчинки; як сенс спільноти, включаючи членство, вплив, інтеграцію потреб та емоційні зв'язки; як ресурс, що створює потенціал задоволення потреб у добробуті та психологічному благополуччі членів спільноти [6, с. 3].

Аналіз присвяченої цій проблематиці літератури показує, що серед головних ознак спільноти науковці виділяють спільність ознак та цінностей [1; 6; 7; 12], територіальну спільність [11; 12], взаємодію та соціальні зв'язки [1; 7; 11; 12].

Тож соціальна спільнота являє собою сукупність людей, об'єднаних на основі спільних ознак, цінностей або спільної діяльності за умови безпосередньої або опосередкованої взаємодії, яка є особисто значущою для кожного члена спільноти. В найзагальнішому визначенні соціальна спільнота розглядається як об'єднання людей, які характеризуються наявністю стійких зв'язків між людьми, фіксованою та обмеженою територією, усвідомленням власної належності до неї.

Як бачимо, дослідженню саме спільноти як соціального утворення присвячено досить багато робіт, тоді як власне психологічних досліджень мало. На нашу думку, вивчаючи дане питання з психологічної точки зору, варто зосередитися на вивченні не самої спільноти як сукупності людей, а системи «особа – спільнота». Слід звернути увагу, як співвідноситься окремий індивід зі спільнотою, яким чином когнітивні, поведінкові, емоційні та мотиваційні особливості людини зумовлюються належністю до спільноти, участю у її функціонуванні, стають персональним внеском у життєдіяльність спільноти.

У своїй статті ми робимо спробу проаналізувати структурно-функціональні особливості саме сільської та міської спільнот, першоосновою яких є територіальне розмежування, та на їх основі визначити психологічні

особливості. Згідно з класифікаціями, які наводяться різними науковцями, ці дві спільноти найчастіше зараховують до територіальних, а також суспільно-історичних. Традиційно територіальну спільноту визначають як громаду.

У більшості своїй соціально-психологічні та структурно-функціональні особливості міста та села зумовлені історичними передумовами появи цих соціальних спільнот. Так, історія села – це історія роду, місто ж виникає в результаті боротьби буржуазії з феодалним устроєм. Тож місто традиційно сприймається як місце зародження нових соціально-економічних та культурних осередків. Як зазначав А. В. Шипілов, «якщо село – це причина існування міста, то місто – мета буття села» [11, с. 2].

Досліджуючи територіальні спільноти, якими є сільські та міські спільноти, важливо дотримуватися цілісного підходу, не відриваючи окремого індивіда від спільноти, до якої він належить. Варто звернути увагу на взаємодію та взаємовплив між окремим членом спільноти та громадою, механізми взаємного впливу цінностей, взаємного обміну ресурсами, які забезпечують взаємовідтворення спільноти й виступають обов'язковою умовою благополучного існування людини. П. Сорокін писав: «З усіх зв'язків, які поєднують людей між собою, зв'язки за місцевістю є найсильнішими. Одне й те саме місце проживання породжує в людях спільність прагнень та інтересів» [9]. Знання особливостей функціонування конкретної соціальної спільноти допомагає виявити та зрозуміти деякі поведінкові детермінанти особистості.

Соціальна спільнота не утворюється самостійно, поза участю людини, тоді як кожна людина стає членом вже існуючої спільноти. У цьому контексті важливо розглянути процес утворення спільноти як такої та процес входження в неї кожного окремого індивіда. Так постає

питання, що є первинним. Певна кількість людей, усвідомлюючи свої спільні ознаки, які є важливими для кожного з них, об'єднуються в певні спільноти. Чи окрема людина, усвідомлюючи певні свої особливості, ідентифікує себе з тією чи іншою спільнотою.

Онтологічною підставою виникнення й існування спільноти, на думку В. О. Васютинського, є факт наявності певної сукупності людських індивідів, специфічним чином об'єднаної, на відміну від інших спільнот або інших сукупностей людей, що не становлять спільноти. У цьому розумінні принципового значення набуває зміст і характер такого єднання, принципи співіснування індивідів, які роблять їх спільнотою [1].

Неповторність поселенських структур полягає в тому, що вони зберігають свою цілісність як соціологічні складові будь-якого суспільства. Безумовно, як і все інше в суспільстві, і місто, і село зазнають і якісних, і кількісних змін. Проте вони залишаються цілісними утвореннями, що зберігають природним чином утворену специфіку, чітко виражено якісну визначеність.

У науковій літературі село і місто, як правило, протиставляються, а відповідно підкреслюється полярність їхніх визначальних характеристик, особистісних рис представників цих спільнот [2; 4; 5; 8; 9; 10; 11].

Так, Е. Дюркгейм, описуючи механічну та органічну солідарність як два протилежних типи суспільного життя, зазначає, що механічна солідарність виникає через схожість членів групи і характерна для примітивних суспільств, а органічна передбачає існування розподілу праці, професійної та соціальної диференціації. Механічна солідарність виникає на суспільно-клановій, а пізніше – на територіальній основі. Такий тип суспільного життя існує в групах з меншим об'ємом та щільністю населення та зі слабою функціональною взаємозалежністю індивідів. Зв'язок у таких спільнотах відбувається на

емоційній основі. Очевидно, до такого типу спільнот ми можемо віднести сільську громаду. Згідно з цією теорією органічна солідарність перш за все поєднує людей в економічному, політичному та культурному аспектах, а їхні стосунки будуються на основі соціальних функцій, а не емоцій [4, с. 37–39]. Відображення таких взаємин можемо спостерігати в міській спільноті.

Розвиваючи розуміння типів організації соціального життя, німецький соціолог М. Вебер виділяє два типи соціальної реальності: традиційний та індустріальний. У традиційному суспільстві регулятором життя є звичай і традиція. У сучасному індустріальному світі домінує розрахунок та раціональність дій. Особливе значення в даному суспільстві мають не відчуття спільності, як у традиційному «сільському» устрої, а раціональні дії, прагнення до поставленої мети, що стає можливим в індустріальному суспільстві та міській спільноті [2, с. 387–389].

Спільноти як певні соціально-територіальні утворення також розглядає у своїх працях Ф. Тьоніс. Дослідник виділяє спільність крові (рідня), спільність місця (сусідство) та спільність духу (дружба), зауважуючи, що кожен попередній вид містить у собі наступний.

Сусідство, на думку Ф. Тьоніса, є загальною ознакою сумісного життя на селі, де близькість осель, спільні межі між сусідніми нивами сприяють численним контактам між людьми та близькому знайомству, роблять необхідною спільну взаємодію. Поряд із селом розвивається місто, яке в своєму ідеальному варіанті згуртовується не так завдяки спільним природним об'єктам, як завдяки спільному духові. Також у праці Тьоніса знаходимо визначення двох «типів волі»: інстинктивна (сутнісна) та розсудлива (вибіркова). Згідно з першою людиною діє на основі емоційної близькості, почуттів, прив'язаності. Друга воля орієнтує людину на

раціональні, цілеспрямовані дії. В цьому контексті з'являються два типи соціальних стосунків. Усі види зв'язків, де домінує сутнісна воля, Ф. Тьоніс називає спільнотою, а ті, які формуються під впливом вибіркової волі, – суспільством. Найяскравішим прикладом стосунків, побудованих на інстинктивній волі, є сільська спільнота. Стосунки, які базуються на раціональному обміні, з вигодою для себе, найбільш характерні для міста, де люди об'єднуються механічно, а не органічно, як у селі [10].

Проте тоді виникає питання, а чи є місто спільнотою? Місто важко уявити та вивчати як цілісний індивідуальний організм, тоді як село ментально значно більш однорідне. Очевидно, що місто має у своєму складі безліч інших спільнот і в ньому, на відміну від сільської спільноти, «домінують стосунки вторинного порядку» [12]. Проте міські жителі творять нову спільноту через міські ритуали, міську символіку, міську культуру і міфи. Місто – це особливий спосіб життя, який зумовлюється ціннісно-світоглядними настановленнями людей. М. Вебер звертав увагу на появу так званої раціональної культури як фактору трансформування давніх міських поселень у «сучасні європейські міста» [2].

Такий поділ на традиційні та цілераціональні дії у М. Вебера, розсудливі та інстинктивні типи волі у Ф. Тьоніса та виділення механічної та органічної солідарності у Е. Дюркгайма дає можливість виділити основні сутнісні характеристики сільської та міської спільнот, що є особливо актуальним у межах нашого дослідження. Як бачимо, в усіх цих класичних теоріях виявляється суть розбіжностей між традиційним суспільством, основою якого є сільська спільнота, та сучасним суспільством, суть якого – міська спільнота. Цікавими ці теорії є також тим, що в основу свого поділу суспільства на сільські та міські спільноти автори поклали якісні характеристики, а не структурні, як це було зроблено П. Сорокіним та

К. Цимерманом у їхній спільній концепції сільсько-міського континууму .

Н. Смелзер приділяв поселенському чиннику неабияку увагу, виділяючи суттєві розбіжності у сільських та міських спільнотах. Він тлумачив поселенську спільноту як сукупність людей, котрі мають спільне постійне місце проживання, залежать один від одного в повсякденному житті та здійснюють багато різновидів діяльності з метою задоволення своїх економічних та соціальних потреб [8, с. 47].

Система «місто–село» як традиційна опозиція постає і в роботі А. В. Шипілов. Якщо місто в його розумінні є формою організації соціуму в модальності цілого, то село – формою організації соціуму в модальності єдиного. Для міської спільноти характерна цілісність, формалізована структурність, ієрархічна системність та внутрішня направленість соціальної активності. Серед характерних рис сільської спільноти Шипілов виділяє унітивність (у розумінні єдиного, неділимого), буттєвість, відносний мінімум системності, структурованості та зовнішню направленість соціальної активності [11].

Досліджуючи ментальність міста та села, О. М. Лозова звертає увагу на такі характеристики міської спільноти: концентроване заселення людей, їхня зайнятість різноманітною діяльністю, переважання антропогенних (техногенних) елементів життєвого середовища людини. Соціальні стосунки в місті є штучними, виявляють високу здатність до конструювання та побудови ієрархії. Село ж постає як більш розріджене поселення, населення якого здійснює переважно однотипну сільськогосподарську діяльність. В його середовищі переважають природні елементи життєвого середовища. Соціальні стосунки – природні, здатні до самопоновлення, деградації та навіть зникнення. З точки зору рівня соціальної динаміки та

мобільності міська спільнота характеризується культурною та інноваційною активністю, а сільська – стабільністю, збереженням та трансляцією традицій з покоління в покоління [5, с. 134-135].

Як бачимо, всі вищезазначені підходи в тлумаченні соціальної спільноти мають швидше соціальний характер, підкреслюючи структурність та функціональність спільноти як певного соціального утворення, явища. На жаль, поза їхньою увагою залишаються психологічні особливості самих спільнот та людей, залучених до їх діяльності. В цьому розумінні, напевно, важливішим є розгляд психологічного змісту стосунків між людьми, що є членами спільноти, а також його зумовленість структурно-функціональними та соціально-економічними особливостями спільноти.

Спробуємо окреслити певний перелік характеристик сільської та міської спільнот. Виділимо їхні спільні та відмінні риси, а також визначимо психологічні особливості територіальних спільнот, зумовлені їхніми структурно-функціональними характеристиками.

Серед спільних рис сільської та міської громади варто виділити *територіальність* та *виконання соціально-культурних функцій*. Так, територіальність розглядається як основа поділу суспільства на спільноти за належністю членів спільнот до певної спільної території

Соціально-культурні функції сільської та міської спільнот є також ідентичними. Обидві спільноти, як і будь-які інші, забезпечують інтеграцію людей та їх комунікацію.

Аналізуючи структурно-функціональні особливості сільської та міської спільнот, можна виділити значну кількість відмінностей, що зумовлюють специфіку та унікальність кожної з громад. Так, однією з основних характеристик територіальних спільнот є *розміри території* і відповідно *щільність населення*. Ця риса

визначає рівень соціальних контактів та внутрішніх зв'язків між членами громади. Чим більша за кількісним показником соціальна спільнота, тим слабшими є внутрішні зв'язки між ними і менш помітними – деякі ознаки, якими дана спільнота характеризується. Такі особливості характерні для міської місцевості. І навпаки, ступінь її комплексності та компактності демонструє основні спільнототворюючі ознаки, характерні для сільської громади. Ця риса, безумовно, детермінує прояв таких психологічних рис, як замкнутість і усамітнення у міського населення, та щирість і відкритість у спілкуванні селян.

Міська спільнота є різноманітною і кількісно, і якісно, що зумовлює більш насичене, повне життя людей, які до неї належать та залучені до її діяльності. Через високий рівень *динаміки* та *мобільності* місто розвивається як простір культурної та інноваційної активності, а село – як простір стабільності, збереження і трансляції традицій з покоління в покоління. Цей факт зумовлює соціокультурну *гетерогенність* міста та *гомогенність* сільської громади. Як відомо, на міській території проживає значна кількість людей з різними уподобаннями, інтересами та цінностями, що характеризує місто як гетерогенну спільноту, тоді як сільська громада представлена більш однорідною, гомогенною спільнотою людей. Проживання на одній спільній території такої різноманітності людей зумовлює формування толерантності, чи радше терпимого, а часто й байдужого ставлення до «інших» людей. Такого роду відхилення від норм та цінностей в місті сприймається адекватно, тоді як сільське населення є нетерпимим до будь-яких порушень традицій та звичаїв. Місто через слабкість соціального контролю за кожним індивідом має тенденцію збільшувати прояв як позитивних, так і негативних варіантів соціальної поведінки його населення, тоді як традиційний тип сільського світосприйняття з його

стійким культурно-історичним змістом поєднується з неоднозначним ставленням до всього нового, прагне до одноманітності та консервативності.

Рівень гетеро/гомогенності спільноти визначає її структурну диференціацію. Що вищий рівень гетерогенності, то вищий *ступінь структурної диференціації*, яка дає змогу певним чином систематизувати суспільний простір в уявленнях людей. У міському соціумі представлено широке розмаїття людей різних професій та соціальних статусів, що забезпечує високий рівень диференціації міського населення. Сільська громада в цьому розумінні є значно одноріднішою і сприймається як певна єдність. Певний рівень професійної та соціальної диференціації зумовлює формування *функціональної взаємозалежності* членів однієї спільноти. Так, у місті цей показник досягає досить високого рівня, що зумовлює становлення соціальних стосунків на раціональній та вигідній основі. В сільській місцевості простежується слабка функціональна залежність між членами громади, що, безумовно, сприяє вибудовуванню взаємовідносин на емоційній основі.

У цьому контексті варто виділити ще один показник – *формальність інтеграції* людей в спільноту. Очевидно, що формальними є стосунки в міській спільноті, тоді як членство в сільській спільноті для її членів є особисто значущим.

Важко не погодитися з тим, що міська та сільська спільноти, якщо й не є діаметрально протилежними, то напевно мають значну кількість розбіжностей між собою, що, безумовно, не може не позначитися на формуванні психологічних особливостей їхніх представників. Ці риси знаходять своє відображення у культурі, цінностях та поведінці представників цих спільнот.

Підсумовуючи, можна сказати, що сільська та міська громади постають дещо опозиційно одна щодо

одної. Серед їхніх спільних рис можна виділити лише територіальність та виконання спільних соціально-культурних функцій. Проте відмінності можемо спостерігати за такими показниками: розміри території та щільність населення, його динаміка та мобільність, гетеро/гомогенність громади, ступінь структурної диференціації в спільноті та функціональної взаємозалежності її членів, формальність інтеграції людей в громади. На психологічному рівні всі ці особливості знаходять відображення в таких показниках, як контактність та комунікабельність членів спільноти, згуртованість громади, відкритість до усього нового. Як бачимо, і справді структурно-функціональні особливості міської та сільської спільнот зумовлюють формування відповідних психологічних рис як самої громади, так і її представників.

Література

1. Васютинський В. О. Соціально-психологічна модель колективного самовизначення спільноти / В. О. Васютинський // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. Статей. – К., 2008. – Вип. 19 (22). – С. 57–66.
2. Вебер М. Избранное. Образ общества : пер. с нем. / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
3. Выготский Л. С. Реальные формы социального поведения // Психология личности в трудах отечественных психологов / Л. В. Куликов. – СПб. : Питер, 2000. – 480 с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М., 1991.
5. Лозовая О. Н. Ментальность города и села как объект психосемантического исследования: к постановке проблемы / О. Н. Лозовая // Журнал практикующего психолога. – 2009. – Вып. 15. – С. 130–140.

6. Найдюнова Л. Психологічне благополуччя людини / Л. Найдюнова // Директор школи. Україна. – 2008. 26 лютого. – 2008.
7. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б. Д. Парыгин. – СПб., 2003. – 592 с.
8. Смелзер Н. Социология : пер. с англ. / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
9. Сорокин П. А. Система социологии / П. А. Сорокин. – М. : Астрель, 2008. – 1008 с.
10. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Ф. Тьоніс. – К. : Дух і літера, 2005. – 259 с.
11. Шипилов А. В. Иное города [Електронний ресурс] / А. В. Шипилов. – Режим доступу: [www.ecsocman.edu.Ru / images/pubs/2006/06/09/.../shipilov2/pdf](http://www.ecsocman.edu.Ru/images/pubs/2006/06/09/.../shipilov2/pdf)
12. Wirth L. Urbanism as a Way of Life / L. Wirth // American Journal of Sociology. – 1938. – Vol. 44. – № 1.

The article reveals the theoretical principles of social communities learning. Particular attention is paid to the research of local communities. The author provides a definition of rural and urban communities, determines their structural, functional and psychological features, and provides a comparative analysis of social and psychological characteristics of these communities. In the article there is a dependence of community's and its representatives' psychological features from structural and functional features of their own community.

Key words: *community, a rural community, an urban community.*

В статтє раскрываються теоретические основы изучения социальных общностей. Особое внимание уделяется исследованию территориальных общин. Автор

дает определение сельской и городской общности, определяет их структурно-функциональные и психологические особенности, а также проводит сравнительный анализ социально-психологических особенностей этих общин. Обосновывается обусловленность психологических особенностей общности и ее представителей структурно-функциональными особенностями самой общности.

Ключевые слова: *общность, сельская общность, городская общность.*